

СМЕСВАНЕ И РАЗЕДИНЕНИЕ НА СЪВРЕМЕННИТЕ ЕВРОПЕЙСКИ ЕЗИЦИ¹

Езиковият и културният плурализъм в интегрираща се Европа често се квалифицира едновременно като нейна “съкровищница и ахилесова пета”. От една страна са налице предпоставки за културно, политическо и икономическо взаимодействие и развитие, които в условията на едно хомогенно езиково пространство са много по-ограничени². От друга страна подобно стълпотворение от езици върху сравнително малка територия в известен смисъл ограничава т. нар. четири свободи на движение – на стоки, лица, услуги и капитал. От конституирането на съвременните национални държави както езикът, така и образованието се регулират до голяма степен от държавата. Тя не само участва в процеса на унификация на езика, дефиниран като книжовен и официален, но противодейства срещу чуждите влияния (в определени случаи може да бъде в защита и на езиковите малцинства). Всяка държава се придържа към такава езикова политика, която да обслужва както прагматични цели (функциониране на държавната администрация, защита на потребителя), така и идеални цели (съхраняване на културните традиции и езика като символ на националната идентичност)³.

Многоезичието и равнопоставеността на всички официални езици е един от главните принципи на ЕС. Езиковият режим в ЕС е установен с единодушно решение на всички държави членки и се модифицира след всяка вълна на разширяване. Съгласно “Декларацията относно използването на езици при общата политика в областта на външните отношения и сигурността” (1958) всеки гражданин има право да се обръща към органите и институциите на Общността на родния си език и да получава отговор на съответния език [Договори 1997, I: 47]. Това вероятно не е представлявало толкова голям проблем в тази начална фаза на интеграция, когато работните езици са наброявали четири. Понастоящем в ЕС се използват единадесет езика⁴ за административни нужди и всички документи се издават в единадесет езикови варианта, което е

¹ Текстът е представен на юбилейната международна научна конференция “Българският език – история, настояще и бъдеще”. София 2002 (под печат).

² Върху очертаня кръг от въпроси спира вниманието си още Трубецкой [1920] при изясняване на схващанията си за понятията *шовинизъм* и *космополитизъм*. Относно уникалността на езика като средство за екстериоризация и транслация на културата вж. напр. Нешименко [2000].

³ Изхождайки от становището на П. Гарвин, че отделните езикови и национални общности се отличават по степента на установеното равновесие между разбирането за езика като средство за комуникация и като символ на идентичността, чешките езиковеди Фр. Данеш и С. Чмейркова [1994] търсят отговор и на въпроса какво определя емоционалното отношение към езика от страна на неговите носители. Според тях значимостта на езика не се изчерпва само с инструменталната му функция, защото той е и пространството, и средата, в която човек се движи, живее и установява социални контакти. Следвайки ракурсите *език – социална среда и човек – езикова среда*, съвременната лингвистична наука и философия се насочват към една нова перспектива – *екология на езика*.

⁴ Броят на езиците (английски, гръцки, датски, испански, италиански, немски, португалски, финландски, френски, холандски, шведски) е по-малък от броя на членуващите държави, тъй като Ирландия, Люксембург, Белгия и Австрия ползват съответно английски, френски и немски.

своеобразен екстрем в практиката на световните международни организации⁵. С новото разширение на ЕС броят на административните езици почти ще се удвои. Проблематиката, свързана с езиковата комуникация обаче, в известен смисъл се редуцира, като се свежда предимно до регламентираната равнопоставеност на всички езици, а оттук и до необходимостта за превод на няколко езика и за многоброен преводачески екип. Библейската история за Вавилонската кула получава нови интерпретации⁶.

При разглеждането на интеграционните процеси с оглед на съвременните европейски езици (както и при териториалното, социалното или ситуативното вариране на езика, означаващо съответно като диалекти, социолекти, стилове или регистри), е необходимо да се вземат под внимание поне две обстоятелства: генетичната близост и регионалното взаимодействие между езиците.

Посредством сравнително-историческия метод езикознанието разработва прегледна класификация на езиците с оглед на генетичните им връзки. Въз основа на генеалогията може да се констатира, че в преобладаващата си част населението на съвременна Европа говори езици, принадлежащи към *индоевропейското езиково семейство*. Изключение са *баският*, който все още не е причислен към никоя група, т.нар. *угро-финска група* (унгарски, фински, естонски, саамски) и *малтийският*, принадлежащ към семитските езици⁷. Взаимоотношенията между индоевропейските и неиндоевропейските езици и понастоящем са не само специфичен предмет на научни изследвания или на историко-емоционални оценки. Достатъчно е да си припомним неотдавнашната езиково-политическа дискусия в Естония, която след отново придобитата си независимост се стремеше да легализира изискването за владене на официалния език (естонски) като предпоставка за получаване на гражданство. Ако се опитаме да бъдем обективни, напълно разбираеми са както настроенятията на естонците, претендиращи за реализация на изконните си езикови права, така и на хилядите обикновени руснаци, живеещи в тази страна от десетилетия и за които приемането на подобно изискване би означавало или ненавременни свръхусилия за изучаване на езика, или незавидна съдба на изгнаник на стари години. Показателен е и твърде прозаичният пример с множеството българи, запътили се към Западна Европа – колкото и рутинно и схематично да протича общуването с граничните служители, много по-безпроблемен се оказва контактът със сръбските, словашките или чешките митничари, отколкото с унгарските. Това, разбира се, не означава, че ако определени езици принадлежат към едно и също езиково семейство (в случая индоевропейското), комуникацията между техните носители ще протича гладко. Българинът и сърбинът, чехът и полякът, германецът и холандецът биха могли да се договорят по някои най-общи въпроси,

⁵ За сравнение ООН използва пет езика (английски, арабски, испански, китайски и френски), а Съветът на Европа – само два (английски и френски).

⁶ Срв. напр. Трубецкой [1923], деконструктивистката позиция на Дериде [1993] и шеговитото допускане на П. Зима [2002], че строителството на Вавилонската кула не би завършило така злополучно, ако строителите ѝ бяха сдобили своевременно с преводачи.

⁷ Вж. съответните речникови статии в БЭС 1998: 182, 70, 549, 283.

българинът и холандецът обаче трябва да прибегнат до трети език като посредник, ако не успеят да се споразумеят с езика на жестовете.

Наред с общия произход важна роля играе и регионалното смесване между езиците, възникнало в резултат от близкия контакт между техните носители⁸. Така през билингвизма (евент. мултилингвизма) и интерференцията възникват т. нар. езикови съюзи [БЭС 1998: 617], чиято близост е обусловена не толкова от общия произход, колкото от съжителството на носители на различни езици за продължителен период на една обща територия. При определени условия хората, населяващи определен регион, могат да предпочетат един от множеството езици като основно средство за разбиране. Биха могли да опростят този език, приспособявайки го към нуждите на ежедневната комуникация и да възникне т.нар. пиджин вариант. Едно от етимологичните тълкования на пиджин насочва към английската дума *business* (макар че не само английският може да бъде основа за възникването на такъв структурно-функционален тип език) и подсказва, че необходимостта от опростен вариант на език посредник до голяма степен се предопределя именно от пазарните отношения [БЭС 1998: 374; Хъдсън 1995: 88-100; ЕСЧ 2002: 315]. В случая е важно да си припомним, че първоначалното означение на ЕС е ЕИО и понастоящем често се заменя с *европейски* или *общ пазар*.

Освен за целите на търговията първоначалният пиджинизиран вариант с течение на времето може да се развие и да изпълнява нови функции, така че да придобие статут на нов официален език. Извън територията на Европа това са например индонезийският и суахили. Тези езици, които за населението в определен ареал са майчини (в първия случай в областта на Малайския полуостров в югоизточна Азия, във втория – североизточна и централна Африка), се разпространяват и в други области, съответно на Азия и Африка [БЭС 1998: 192, 497].

Ако погледнем от тази перспектива развитието на езиковата ситуация на нашия стар континент, ще открием редица обективни предпоставки, стимулиращи използването на макар и минималните познания по английски като средство за разбиране между онези, които трудно биха се договорили на майчиния си език в рамките на европейския пазар. Английският има и това предимство, че примерно за чеха, естонец, унгарец или италианец не е натоварен с положителни или отрицателни емоции (макар че езикът най-малко е отговорен за историческите грешки на своите носители).

Стремежът към обединение на голяма част от европейския регион в много отношения се вписва в широкия контекст на предходните подобни опити, но едновременно с това са налице нови реалности, които откриват нови възможности. Нашата цел, разбира се, не е да се прави изчерпателен преглед на интеграционните процеси, но за да разберем настоящото състояние, е необходимо да набележим поне някои по-важни обстоятелства. Езиковите съюзи са следствие от контактите и сближаването във всички сфери на обществения живот: политическото, социално-

⁸ От многобройните публикации, посветени на разглежданата проблематика, не могат да не се споменат основополагащите изследвания на Вайнрайх [1999], Мартине [1999], Хавранек [1999].

икономическото и идейно-културното взаимодействие. В този смисъл обособяването на романските езици до голяма степен е предопределено от Римската империя, от нейния общ пазар и идеология. На територията на нашия стар континент могат да се открият редица подобни ареали (напр. появата на лингва франка в областта на Средиземноморието; използването на старобългарския като език на православно богослужение). Обединенията през средновековието се осъществяват предимно въз основа на династичния или верския принцип. Опитите за интеграция чрез различни форми на власт се извършват в многоезична среда, като при това е важно да се отбележи, че рядко се е стигало до окончателно отмиране на даден език. По-скоро може да се говори за преобладаващо влияние на един определен език в различни езикови ареали. Друг е въпросът, че интензивността и начинът, по които протичат интеграционните процеси, са различни. Докато примерно британските, холандските или испанските имперски амбиции се насочват отвъд океана (особено през XVII в.), династиите на Хабсбургите и на Романовци се съсредоточават върху територията на Европа и върху стратегически важните гранични региони (Балканския полуостров, Кавказ).

В посочените случаи е необходимо да се подчертае, че тенденцията към интеграция – на политическия, икономическия и културния живот – не означава непременно езиков интегритет (независимо дали става въпрос за отделни наречия или за езици – било то генетично и регионално близки или различни). Известно е, че езикът – като една от областите на човешката компетентност и активност – често бива привлечен в услуга на нечий интерес, така че експанзията може да се насочи и към регулиране на езиковата комуникация. Никой авторитет обаче не е в състояние изведнъж да промени установения езиков узус, известни промени могат да настъпят едва след няколко поколения. Върху протичането на конвергентните и дивергентните процеси оказват влияние всички обществени фактори.

Примерите от историята на езиците са многобройни. Създаването на писменост на старобългарски език през IX в. е обусловено най-вече от нуждите на държавата, преживяваща трудни моменти на стабилизация. Възникването на книжовния чешки език върху регионални наречия през XIII-XIV в. е резултат както от вътрешноезикови процеси, така и от стопанския и културния възход на чешките земи. В условията на народностна зависимост същинската история на книжовния словашки език започва едва в края на XVIII в. [СЕ 1994: 11, 233, 167]. Контактът на чешкия с немски и латински през средновековието протича при съвсем различни условия от сегашните. Коекзистенцията на чешки и словашки в рамките на една държава, просъществувала около 75 години, предполага съвършено различни условия от тези, настъпили след разпадането на Чехословакия. Аналогичен е случаят с вече бивша Югославия, където разделението протича по много по-драстичен начин. С годините се забелязва все по-затруднено общуване между чехи и словаци, или между сърби, хървати и македонци.

Моделите за езикова комуникация или езикова политика обаче трудно могат да бъдат натрапени на общуващите субекти. Повечето случаи на езиков натиск и опити за

диктат се оказват рано или късно непродуктивни и имат обратен ефект. Хората като говорещи, пишещи и четящи субекти реагират твърде остро спрямо подобни опити за упражняване на управленчески натиск, особено когато те не отговарят на обективните социолингвистични тенденции и когато се отнасят за език, към който има силно изразено субективно отношение – майчин език или език, на който е получено образованието, формирана е вярата и т.н. Подобен диктат може най-много да доведе до консервативност и архаичност на езиковия узус. Обратно – свободата в избора на език за общуване може да пренасочи предпочитанията. На територията на Европа такъв пример са лужишките езици, които устояват на натиска на нацизма, но в условията на свободно развитие и според най-новите проучвания се говорят от все по-малко хора [Ермакова 1994: 151]. По аналогичен начин стоят нещата с ирландския – дори при изрично регламентираната равнопоставеност на всички езици като членка на ЕС Ирландия се отказва от правото си документацията да се превежда на ирландски и ползва английски. От друга страна, грандиозният социолингвистичен експеримент в САЩ, показва сложността и непредвидимостта на развоя при неограниченото право на избор. Докато в края на XIX в. американското общество е представяно като огромен “претопяващ котел” за различните емигрантски култури и езици, направените сондажи през 80-те години на XX в. представят нова картина на съвременна Америка.

Ако въпросът за езиковото разнообразие се разглежда в подобен широк контекст, вероятно ще достигнем до извода, че многоезичието в рамките на интегрираща се Европа е своеобразна дан за демократичните свободи и равноправие. Може би твърде закъсняла с оглед на разрешаването на многовековните, а нерядко и кървави междуетнически и езикови спорове. Горчивият опит на Балканите, все още нестихналите стремежи за хегемония на “големите” над “малките” народи, оплакванията на бюрократите от растящите разходи за преводачески услуги, е крайно време да бъдат преодолен, като се респектира правото на свободен избор на език. Това, разбира се, не означава, че проблемите в езиковата комуникация ще бъдат разрешени, а че не бива да бъдат драматизирани или използвани тенденциозно – в противен случай твърде скоро ще се върнем към недотам радостното си минало. Очевидно е обаче, че е необходимо да се разшири изследователското поле на лингвистичните анализи с прилагането на комплексни, интердисциплинарни методи, чрез които да се представи една по-цялостна и по-пълна картина на езиковата ситуация в интегрираща се Европа, като се търсят и предлагат за обсъждане евентуални решения.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. БЭС 1998: Большой энциклопедический словарь. Языкознание. НИ “Большая Российская энциклопедия”. Москва 1998.
2. ВАЙНРАЙХ 1999: Вайнрайх, У. Одноязычие и многоязычие. В: Зарубежная лингвистика. Т. III. “Прогресс”. Москва 1999, с. 7-42.

3. ДАНЕШ, ЧМЕЙРКОВА 1994: Данеш, Фр.; Чмейркова, С. Экология языка малого народа. В: Язык – культура – этнос. “Наука”. Москва 1994, с. 27-39.
4. ДЕРИДА 1993: Дерида, Ж. Вавилонски кули. ИК “Критика и хуманизъм”, София 1993.
5. ДОГОВОРИ 1997: Основни договори на Европейския съюз, том I и II, Център за европейски изследвания, София 1997.
6. ЕРМАКОВА 1994: Ермакова, М. И. Функционирование серболужицкого языка. В: Язык – культура – этнос. “Наука”. Москва 1994, с. 151-165.
7. ЕСЧ 2002: Encyklopedické slovník češtiny. Lidové noviny. Praha 2002.
8. ЗИМА 2002: Zima, P. Jazyky v sjednocené Evropě.
9. МАРТИНЕ 1999: Мартине, А. Распространение языка и структурная лингвистика. В: Зарубежная лингвистика. Т. III. “Прогресс”. Москва 1999, с. 42-55.
10. НЕЩИМЕНКО 2000: Нещименко, Г. П. К постановке проблемы “Язык как средство трансляции культуры”. В: Язык как средство трансляции культуры. “Наука”. Москва 2000, с. 30-45.
11. СЕ 1994: Славянски езици. Издателство на БАН, София 1994.
12. ТРУБЕЦКОЙ 1920: Трубецкой, Н. С. Европа и человечество. Российско-болгарское книгоиздательство. София 1920.
13. ТРУБЕЦКОЙ 1923: Трубецкой, Н. С., Вавилонская башня и смешение языков. В: Евразийский временник, т. 3. Берлин 1923.
14. ХАВРАНЕК 1999: Гавранек, Б. К проблематике смешения языков. В: Зарубежная лингвистика. Т. III. “Прогресс”. Москва 1999, с. 56-73.
15. ХЪДСЪН 1995: Хъдсън, Р. А. Социоллингвистика. УИ “Св. Климент Охридски”, София 1995.